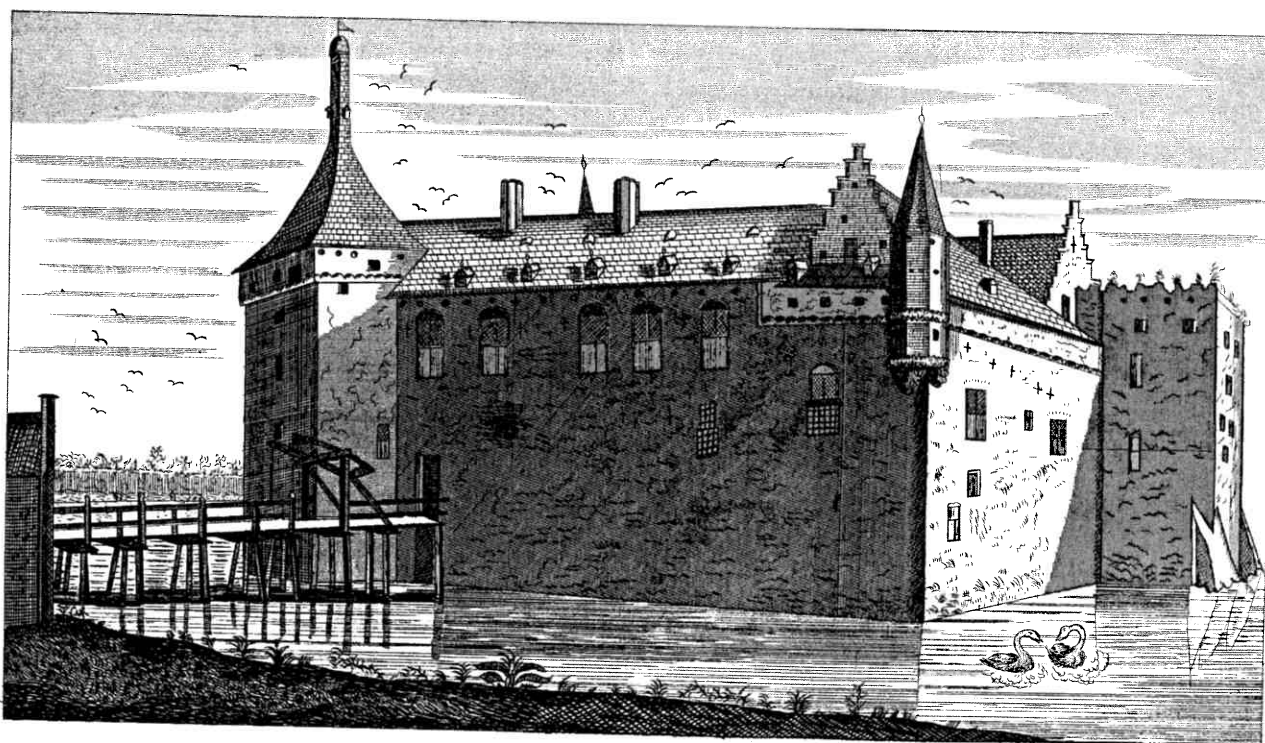

Het Stein van Walraven

DOOR

N. BULLINGA

Afb. 1. Het kasteel van Ravesteyn rond 1700.

Meer dan 1200 Brabanders verdronken die rampzalige dag, 26 juni 1388, in de Maas tussen Niftrik en Ravenstein! Het fiere Brabantse leger, dat op weg was om de stad Grave, – bezet door de Geldersen – effectief af te grendelen en te helpen bij de belegering, telde zo'n 40.000 manschappen. Grave werd aan de Maaszijde van proviand voorzien, dus het zou een belegering lang kunnen weerstaan. De Maas, een natuurlijke barrière, was echter op twee plaatsen doorwaadbaar: tussen Cuyk en Mook en tussen Niftrik en Ravenstein. Besloten werd om de voorde bij Niftrik over te steken. Hertog Willem I van Gelre, die sinds 1386 de stad in handen hield, kreeg hier lucht van en maakte zich gereed om de Brabanders op te wachten. Alhoewel Gelre duidelijk in de minderheid was, deed de onverwachte aanval van 300 overmoedige Gelderse ruiters het Brabantse leger zodanig in paniek raken, dat de slagorde totaal verdween. Het leger stootte alle kanten uit, velen verdronken, anderen

werden gevangen genomen. Toen de Brabantse legermacht, gelegerd bij Grave, hoorde van de nederlaag, brak ook daar de paniek uit en werd de belegering terstond opgeheven. Willem I keerde zegevierend terug.¹

Deze slag, die in het vergeetboek terecht is gekomen, is niet de eerste die op Brabants grondgebied werd uitgevochten.

In 1364 viel Hertog Wenceslaus van Brabant de heer van Ravenstein, Walraven van Valkenburg, aan. Om die aanval te begrijpen, moeten we ons een goede 700 jaar terug in de tijd begeven. Ravenstein, hoe klein het stadje ook moge zijn, heeft een grote rol gespeeld in de geschiedenis, aangezien het als bufferzone tussen Gelre en Brabant diende. Het gebied dat nu als Ravenstein bekend staat, was in de middeleeuwen het 'Land of Heerlijkheid van Herpen (ca. 5 km er vandaan) en Cuyk.' De heren van Cuyk gingen zich naar hun uitgebreide grondbezit, 'van Herpen' noemen.

De vroegste gegevens over het geslacht van Cuyk beginnen met Herman van Cuyk (overl. 1177) en diens zoon Hendrik II.² Hendrik II van Cuyk huwde in 1191 Sophia van Herpen. Door dit huwelijk werd hij leenman van de hertog van Brabant. Hij droeg hem het vrije erfgoed (allodium) Herpen op en kreeg het in leen terug. Toen zijn zoon Alard (Albert) van Cuyk in 1233 stierf, ontstond er een scheiding tussen het land van Cuyk, het land van Herpen en Uden. Hendrik II echter was de eerste heer over wat we later de Heerlijkheid Ravenstein noemen. De zoon van Alard van Cuyk, Rutger, ontving Herpen en Uden en vermaakte de Heerlijkheid weer aan zijn zoon Alard II, die zich weer 'van Herpen' ging noemen.

Deze Alard heeft voornamelijk de geschiedenisboekjes gehaald door zijn eervolle vermelding bij de Slag van Woeringen. Voor diegenen die nu zich fronsend proberen te herinneren waarom deze slag plaats vond en wat deze met Ravenstein te maken heeft, volgt een kleine uitleg. De aanleiding tot de slag betrof de opvolging in het hertogdom Limburg. De protagonisten in deze strijd waren Jan I van Brabant en Reinoud I van Gelre. Beiden twistten om Limburg en vormden een leger om de zaak letterlijk uit te vechten. Jan van Cuyk en Alard van Herpen sloten zich aan bij Jan I. Op 5 juli 1288 vond het treffen plaats binnen het Keulse gebied bij Woeringen. De klaroen werd gestoken en de kreet 'Brabant' schalde over het land. Blijkbaar met overgave, want de strijd werd in het Brabantse voordeel beslecht. De vrede werd voorlopig getekend en heer Alard keerde terug naar Herpen. Zijn zoon Rutger stierf kinderloos en diens broer Alard III volgde hem op. Vervolgens nam de vrouwelijke erfgename Maria het bestuur over. Dit was mogelijk gemaakt door Hendrik van Cuyk, want toen hij in 1191 het allodium Herpen opdroeg aan de hertog van Brabant, bedong hij het recht van vrouwelijke opvolging. Dit stelde Maria in staat om er gedurende het eerste kwart van de veertiende eeuw als Vrouwe van Herpen op te treden.

Maria van Cuyk van Herpen trouwde met Jan van Valkenburg, heer van Borne, Sittard en Susteren (overl. 1356). Met hem kwam het geslacht van Valkenburg in de contreie Herpen. Jan's vader, Walram van Kleef, was door zijn moeder Bertha van Limburg nauw betrokken bij de erfopvolging van Limburg. Het Brabantse schoon zal dan ook voor Jan geen onbekend terrein geweest zijn. Jan verwekte drie kinderen: bij zijn eerste vrouw Maria van Herpen, Walraven (1339-1378) en bij zijn tweede vrouw Catharina van Voorne(burg), Philippa (1356-1382) en Reinoud (1339-1396).

Maria stierf al in 1328, wat we kunnen lezen in het obituarium van het kapittel van St.Pieter te Sittard:

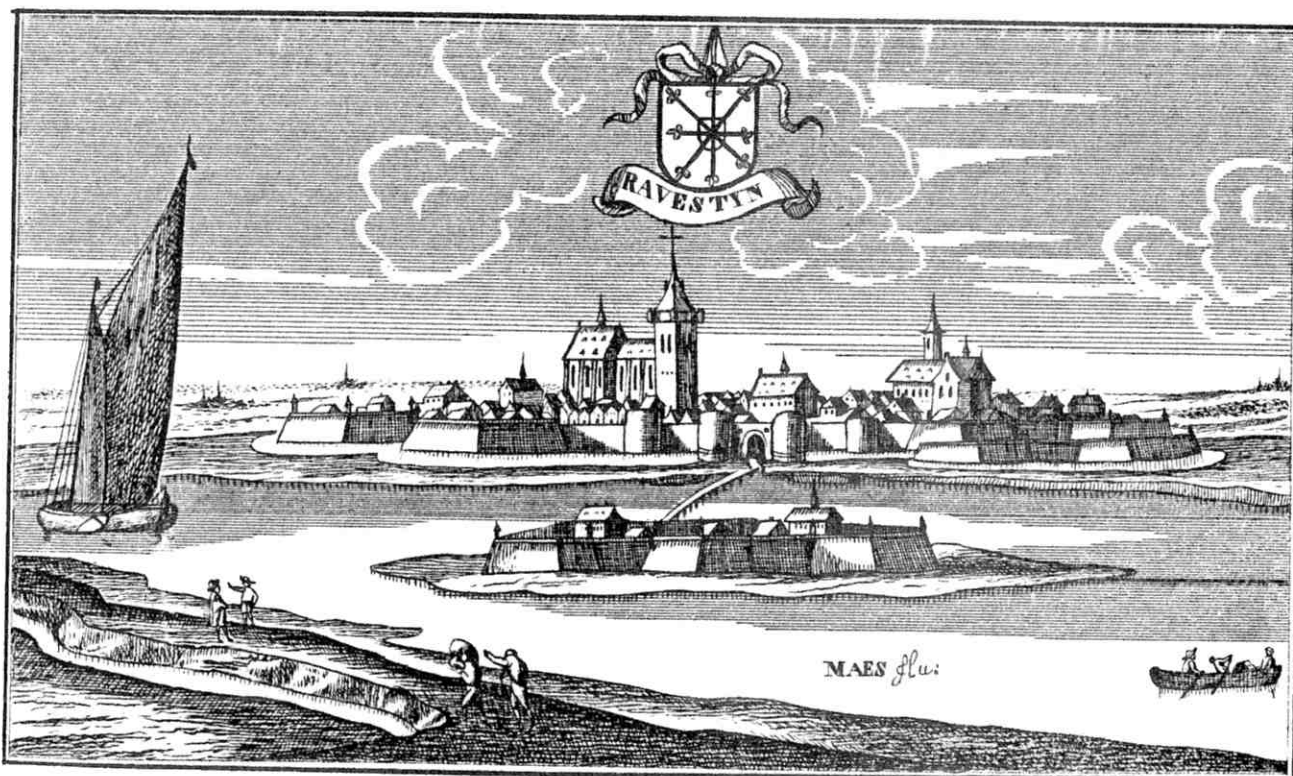
'28 octobris, obiit Maria van Herpen (sic!) de Herpen, domina de Born et de Sittert'.³

In 1345 staat Jan zijn 'huus' te Herpen af aan Walraven. Al veel eerder stond er iets van een huis of kasteel, want reeds in de twaalfde eeuw wordt er gesproken over het 'Castrum' van Herpen. Aangezien zijn vader en grootvader in de vorm van manschappen en soldij aardig wat in de opvolgingsoorlog moesten investeren, bleef er voor Walraven niet veel meer over. Hij zon dan ook op een middel om zijn beurs te spekken. De rivier de Maas bracht uitkomst: Walraven besloot tol te heffen voor een ieder die langs voer. Om dit te bewerkstelligen brak hij zijn burcht te Herpen af om met de stenen ervan de funderingen van zijn nieuwe kasteel aan de Maas te leggen: 'desen Walraven van Valckenborch dede bouwen inde heerlicheyt des lants van Herpen aende Mase sijn casteel, d'welck wert genoempt Ravensteyn, daervan aenvanckelijc die heerlicheden ende lande van Herpen ende Uden onder den name dat lants van Ravesteyn sijn begrepen etc.'⁴

Walraven riskeerde door de bouw zijn nek, want het huis te Herpen was een 'open Huus' voor de Hertog van Brabant. D.w.z. dat de Hertog, wanneer hij wilde, zijn intrek kon nemen in de burcht en deze moest te allen tijde toegankelijk zijn. Walraven pleegde felonie en dat werd hem danig kwalijk genomen. Hertog Wenceslaus van Bohemen van Brabant- zijn leenheer – eiste dat de burcht in Herpen opnieuw gebouwd zou worden en die aan de Maas bij Langel afgebroken.

Dit speelde zich rond 1360 af. In dat jaar bouwde Walraven zijn kasteel en men kan deze datum als stichtingsjaar voor Ravenstein aannemen: het 'stein' van (Wal)Ravenstein! In 1363 belegerde Hertog Wenceslaus Walraven's kasteel toen deze niet inging op des hertogs eisen. Deze belegering duurde niet lang.

'Hoe hertoge Wencelijn voer Ravenstein trac,
ende liet onghewonnen staen.
Alsdus die tijt was omghegaen
omtrent een jaer, es op ghestaen
een onminne ende gheworren
tusscen van Valkenborch ende van Borne
den heere, ende den hertoge
Wencelijn, die met moede hoghe
trac, met riddren ende met cnapen,
voer Ravenstein, daer hi dede maken
eenen beer, starc ende groot,
daer hi met dede groten noot
di waren binnen Ravenstein.
Daer assaulte meer dan ein
die hertoge daer voren dede;
maer die van binnen hare leden
niet en spaerden, maer hen werden,

Afb. 2. Gezicht op Ravenstein met vestingwerken vanuit het noorden. Links het kasteel.

dat hen dassaute luttel derden,
alsoe dat hertoge Wencelijn
dat niet en creegh ten wille sijn,
maer brac op, cort daer na saen,
en lietet onghewonnen staen'.⁵

Walraven speelde het klaar dat Wenceslaus zich terugtrok en zijn eisen aanpaste: het kasteel van Ravenstein kon blijven staan en het huis te Herpen werd niet meer opnieuw gebouwd. Zelfs de tolheffing op de Maas kon doorgang vinden!

'...dat her Walraven neit schuldich en is dat huys Ravestein af ze brechen of doen af brechen sint... heere van Brabant yme (=hem) dat hait laissen buwen also verre'.⁶

Al zoekend naar informatie stuit men nogal eens op onverwachte zaken. In het boek van Jacques de Hemricourt (1333-1403) *Le miroir des Nobles de Hesbaye*, maakt de Hemricourt melding van het huwelijk van Jan van Valkenburg en Maria van Herpen: 'Ly tesuernomeis messires Hohan, sire de Borne et de Zittert, out de son promerais mariage, assavoir delle dame de Ravelsteyne, le bon et le preut monsignor Walleran de Borne deseurnomeit'.⁷ Maria wordt hier 'delle dame de Ravelsteyne' genoemd. Algemeen wordt aangenomen dat Walraven het kasteel heeft gebouwd en er zijn naam aan heeft gegeven.

Wordt met '(delle dame) de Ravelsteyne' misschien de heerlijkheid bedoeld? Het gebied stond echter bekend als het Land van Herpen. Is het misschien een fout van de schrijver, die na Walraven's stichting van het kasteel in 1360, voor het gemak de naam Ravenstein aan die van Maria van Herpen toevoegde? De Hemricourt blijft hardnekkig de naam Ravenstein aan die van Maria vastknopen. In het tweede deel van zijn werk staat: 'Walleran de Fauquemont Sire de Borne, Sittaert. Herpen et Ravensteyn, qu'il fortifia et ferma de murailles'.⁸ Walraven liet dus, wat er dan ook was aan stad of dorp, van versterkingen voorzien en omringen met stads-of vestingmuren. Impliceert dit wellicht dat er reeds een nederzetting bestond die door zijn moeder Maria is geïnitieerd? Zolang datgene wat door de Hemricourt wordt aangegeven **niet** door contemporaine oorkonden wordt bevestigd, is het onmogelijk om hierover een afdoend antwoord te geven. Indien de naam Ravenstein vóór 1360 voorkomt, moet de geschiedenis van Ravenstein herzien worden...

Walraven stierf kinderloos in 1373 en werd door zijn halfbroer Reinoud opgevolgd, die in 1380 het snel groeiende plaatsje stadsrechten verleende:

'Wij Reijnolt van Valckenborch, heer van Borne, van Sittert, van Herpen, van Ravensteijn, doen condt allen luijden mit dezen aepenen brieven, dat wij met wille, mit gosten, ende met raede onse vrunden, gegeven

Afb. 3. Linker aanzet van de poort doorgang, bedon weggebouwd en afgedekt door voorgezette nieuwe buitenmuur.

hebben ende geven voor ons ende onse erven onser stad van Ravenseijn, onse portieren daer binnen geseten ende haere erven, alsulcken recht, praevilegium ende saeken als hij er nae beschreven staan'.⁹

Een complete lijst volgt met alle rechten en plichten van de poorters van de stad. Reinoud kon het piratenbloed dat door zijn aderen stroomde niet geheel onderdrukken. Geheel in de trant van zijn familie die het zich toeëigenen van andermans goederen niet als een kwalijke zaak zag, maakte Reinoud zich op grote schaal schuldig aan strooptochten in het land tussen Maas en Rijn. Dit tot grote ergernis van zijn buurman, de bisschop van Luik. Deze kwam, toen de zaak teveel uit de hand liep, in 1378 met een troepenmacht vanuit Keulen in actie om Reinoud een lesje te leren en de buitgemaakte goederen terug te krijgen. De Ravensteiners hadden zich goed verschanst en hun stadje in spé beschermd. Zij waren hiertoe in staat doordat Reinoud hen naast marktrechten ook de bevoegdheid tot het aanleggen van versterkingen had geschonken. Het bleek onmogelijk het kasteel waar Reinoud zich verschanst had te vernietigen en de kro-

nieken vertellen ons dat de bisschop Luikse mijnwerkers liet aantreden om het kasteel te ondermijnen. Voor het zover was, zal Reinoud eieren voor zijn geld hebben gekozen en werd de vrede in het kasteel getekend.

Reinoud stierf, net als zijn halfbroer Walraven, zonder erfgenamen in 1396. De lijn kon niet worden voortgezet dan door hun beider zus Philippa. Reinoud's vrouw Elisabeth van Kleef zag van haar aanspraken op Ravenstein af en Philippa trouwde met Jan van Salm. Zij wordt vermeld als: '...et out Messires Renars une sereur germaine, qui est contesse de Sameset Samois'.¹⁰

In 1397 moet Simon, hun zoon, het onderspit delven in de Slag aan de Kleverham tegen hertog Adolf II van Kleef, Elisabeth's broer. Het is deze Adolf die Ravenstein zijn wapen geeft: een karbonkelsteen. Pas veel later krijgt Ravenstein het wapen dat ze nu voert: een raaf op een steen. Adolf's zoon Adolf III (1450-1492) wordt 'Van Ravenstein' genoemd. Een grappige anekdote over deze Adolf III speelde zich af in de vijftiende eeuw. In 1481 sloeg hij in de St.Janskerk te Den Bosch de drie-jarige Philips de Schone tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies. Maar waarschijnlijk gebeurde dit te hard naar de zin van het jochie, want 'woedend trok het kereltje zijn degentje en ging zijn investiteur er mee te lijf,' tot grote hilariteit van de toeschouwers.¹¹

De heren van Kleef bleven tot 1609 in het land van Ravenstein. Toen stierf de laatste heer van Kleef en ontbrandde de opvolgingsstrijd om Ravenstein pas goed. Het zou een te lang verhaal worden om alle heren en slagen te beschrijven; de heren van respectievelijk Brandenburg, Neuburg en Sulzbach komen en gaan. Tijdens de Franse overheersing doorkruiste Lodewijk Napoleon het Brabantse land. Daarbij bezocht hij Ravenstein en het kasteel. Hij was ontstemd over het feit dat, toen hij de gevangenis onderin het kasteel bekeek, er zich een tot levenslang veroordeelde gevangene bleek te bevinden. Ontstemd, omdat de gevangenis, zoals elke gevangenis uit die tijd, niet echt bevorderlijk was voor de gezondheid en omdat de man de enige gevangene was. Lodewijk stond erop dat de gevangene zou worden overgeplaatst naar Den Bosch en dat de gevangenis zou worden opgeheven.¹²

Zo zijn we dan in een vogelvlucht in de negentiende eeuw terecht gekomen en gunnen we het kasteel een laatste blik. De laatste erflanddrost die het kasteel bewoonde, A.van Bree, had het zelfs nog laten restaureren. Het kasteel was door de Fransen aangeslagen met de rest van de goederen en later nog verhuurd.¹³ Dan, in 1818, wordt waarschijnlijk van hogerhand

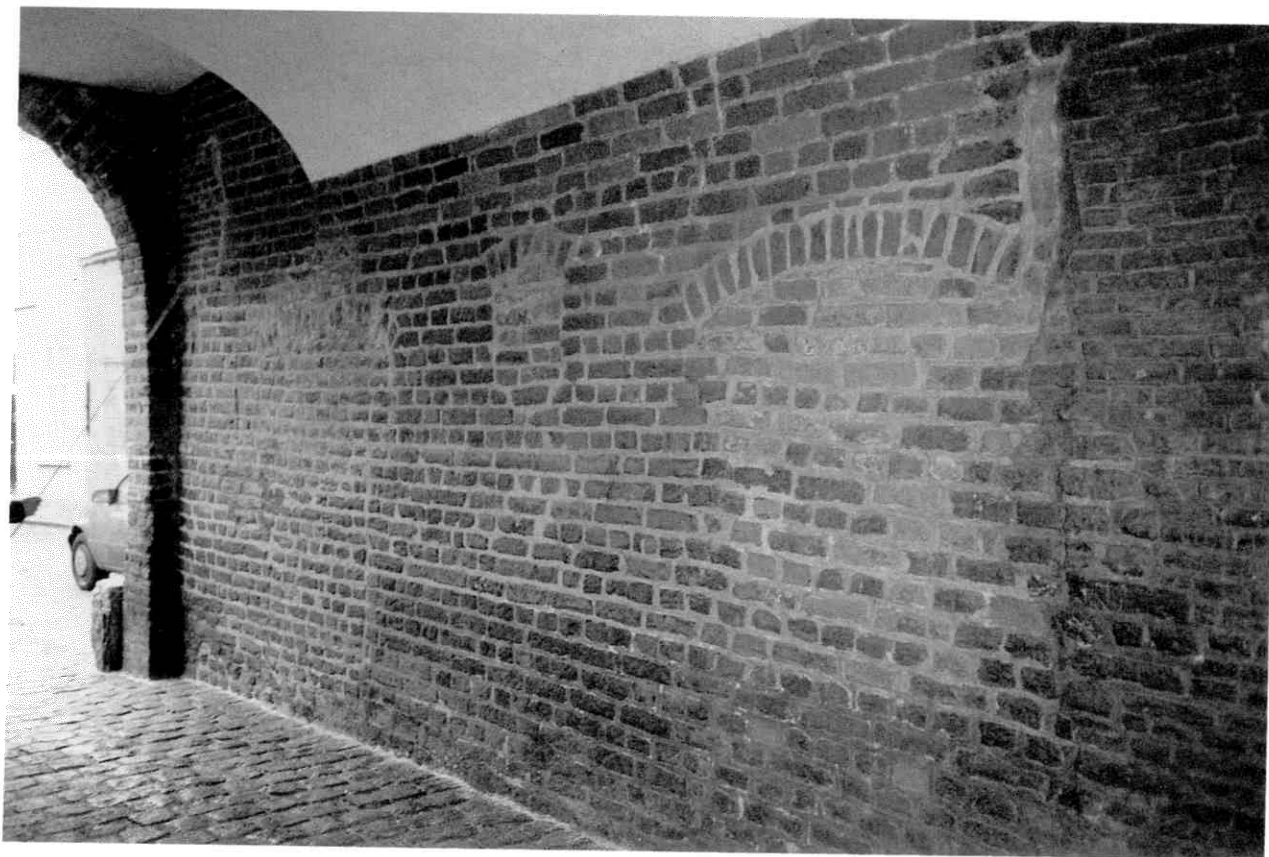
bevel gegeven het kasteel te slopen. Dit gebeurde rigoreus tot en met de fundamenten aan toe. Wie het bevel tot afbraak gaf, wie het kasteel sloopten etc. daar is niets van bekend. Een speurtocht door het archief leverde geen enkel bruikbaar gegeven op, behalve het eigenaardige feit dat het jaar 1818 systematisch uit het archief is verdwenen. De rest van het 'Ravensteinse' archief ligt in Düsseldorf en zal mettertijd eens bekeken moeten worden. Wie weet wat daar nog uit komt!

Wat nog zichtbaar is van het glorieuze verleden van Ravenstein zijn de stadspoorten: de Kasteelsepoort en de Maaspoort.

In de vorige eeuw verdween de Landpoort. Het stadje heeft haar karakter van vestingstadje wel behouden in de ravelijnen en de vestingmuren. Behalve het stadsplan is er echter nog iets aanwezig in Ravenstein dat een behoorlijke hoeveelheid middeleeuws materiaal verbergt: het gebouw aan de Kasteelsepoort. Deze poort heeft geen deel uitgemaakt van de stadspoorten; volgens de huidige eigenaar H.van Rijn is het wel degelijk de toegangspoort tot het kasteel.

Niet zó onwaarschijnlijk, wanneer men het terrein van de voorburcht bekijkt. Dit is groot, groter dan men op het eerste gezicht zou verwachten. Waar

vroeger het hoofdgebouw stond, ligt nu een rustig, omgracht weitje. Zuidwaarts ligt de voorburcht en het poortgebouw. Op de plek van de voorburcht staat nu een oude school. Maar niet voor lang meer, want de gemeenteraad heeft plannen om de school te slopen en er een bejaardenflat neer te zetten. Hierdoor komt Ravenstein in de belangstelling te staan, want zoals gewoonlijk roeren zich ook nu de pro- en contrapartijen. In ieder geval zou het de moeite waard zijn om zodra de school is gesloopt, opgravingen te doen op dit voormalige voorburchtterrein. Er is nog nooit eerder onderzoek verricht behalve op het kasteelterrein zelf, door Prof.dr J.G.N.Renaud in 1951. Aan de noordkant, tegen de dijk aan, heeft hij sleuven laten trekken, daarbij erg gehinderd door het vele grondwater. In één van die sleuven legde hij een brede muur bloot, van ca. twee meter dik. Waarschijnlijk was dit een binnenmuur, maar hoe, en tot hoever deze liep is niet bekend: Renaud stootte op zoveel puin in de ondergrond dat goed onderzoek onmogelijk was. Er lag over het héle kasteelterrein puin, ook aan de voorzijde. De slopers van 1818 hebben hun werk zeer grondig gedaan ! De opgraving leverde niets op, en later is er nog eens een anderhalve meter grond bovenop gegoooid, om het overvloedige grondwater tegen te gaan.

Afb. 4. Doorgang met poortwang van de poort van de voorburcht.

In het huidige poortgebouw kan men verschillende bouwfases onderscheiden. Er is zelfs mogelijk sprake van een groot huis met dubbele brede haarden, dat óf deel uitmaakte van het poortgebouw óf daar reeds stond voor men de poort bouwde. Als men van het eerste uitgaat, moet het wel een heel groot poortgebouw zijn geweest want twee haarden van een dergelijke omvang (ca. twee meter?) kunnen een flinke hoeveelheid warmte hebben verschaft. Nergens wordt melding gemaakt van dit 'huis' met zijn dubbele haarden, maar in de vloer liggen de middeleeuwse sporen nog duidelijk zichtbaar.

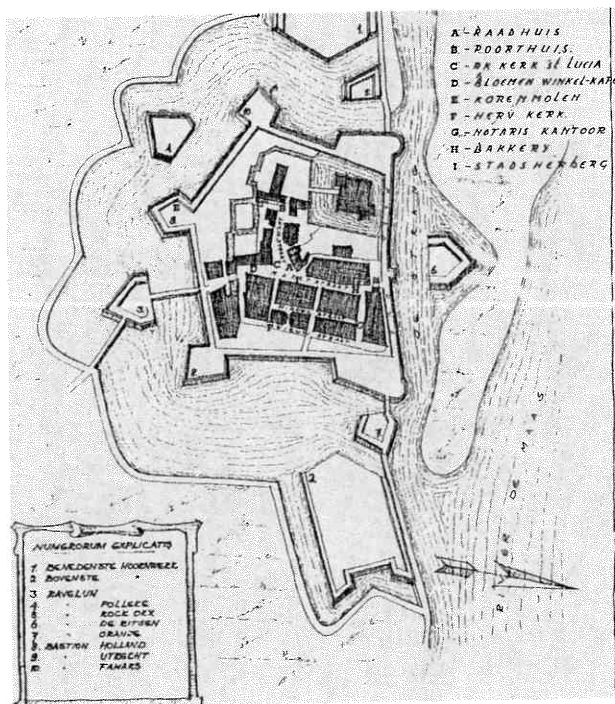
Net zo duidelijk is de ronding van de traptoren die ook aanwezig is geweest. Er is zoveel in het poortgebouw verwerkt, en er zijn zoveel bouwfases te onderscheiden dat het moeilijk is om uit te maken wat eerder aanwezig was en wat later. Het dak van de vroegere poort is echter in het verleden opgelengd en de poortboog is achter de nieuwe buitenmuur verdwenen.

Men kan concluderen dat het kasteel van Ravenstein niet zomaar een optrekje was, maar een hoofdburcht met voorburcht van flink formaat. Waar Walraven zijn arbeiders vandaan haalde, zal men natuurlijk niet te weten komen, maar zij wisten van wanten: Het kasteel heeft een overhoekse toren, een bijzonderheid die in de tweede helft van de veertiende eeuw werd toegepast. Veel voorbeelden van deze torens zijn er niet, behalve, voor zover ik weet in Lechenich.

Er is geen kasteel meer om de stichters van Ravenstein te gedenken, maar op het marktplein van het pittoreske plaatsje zijn de namen van Jan, Walraven en Reinout van Valkenburg vereeuwigd in een plattegrond met de ravelijnen van het zeventiende-eeuwse stadje Ravenstein.

Noten

- ¹ Kuys, J. 'Het Brabantse échec bij Grave en Niftrik in het jaar 1388', in *Numaga*, 36, 1989, pp. 25-34.
- ² Van Heessel, J.B. *Vrije en soeveriene Heerlijkheid van het land van Ravenstein*, Den Bosch, 1990, p. 389.
- ³ Bormans, S. en Schoolmeesters, E. *Cartulaire de l'église St. Lambert de Liège*, deel IV, nr.357, 1893-1933.
- ⁴ Hermans, C.R. e.a. *Verzameling van Charters en geschiedkundige bescheiden betreffende het land van Ravenstein*, deel I, Den Bosch, 1850, pp.12-13. Dit citaat is te vinden in het archief van Den Bosch onder 'ingebodt inden lande van Ravesteyn, Herpen, etc. Het manuscript stamt uit ca. 1605.
- ⁵ Van Nispen tot Sevenaer, E. *Nederlandsche Kasteelen*, Heemschutserie Amsterdam 1942, p. 20.
- ⁶ Hermans, C.R. e.a., o.c., oorkonde nr. 21: 19 juli 1365 pp. 93-126.
- ⁷ De Bormand, C., 'Oeuvres de Jacques de Hemricourt' in *Le Miroir des Nobles de Hesbaye*, tome premier, Bruxelles, 1910, p. 165.
- ⁸ Hermans, C.R., o.c., p. 23. Helaas is dit niet gedateerd.
- ⁹ Vermeulen, *Jan van Valkenburg*, Nijmegen 1980, p. 24.
- ¹⁰ Vermeulen, J.H., o.c. p. 44.
- ¹¹ Van Heessel, J.B. *2000 jaar Uden*, Den Bosch, 1976, p. 124.
- ¹² Van Heessel, J.B. o.c. p. 263.
- ¹³ In de Charters staat een publicatie van 7 juli 1798 van de ontvanger der Nationale Domeinen, waarin het slot te huur wordt aangeboden, in Van Heessel, J.B. *Vrije en soevereine...* p. 501.

Afb. 5. Ravenstein met vestingwerken; rechtsboven het kasteel.